

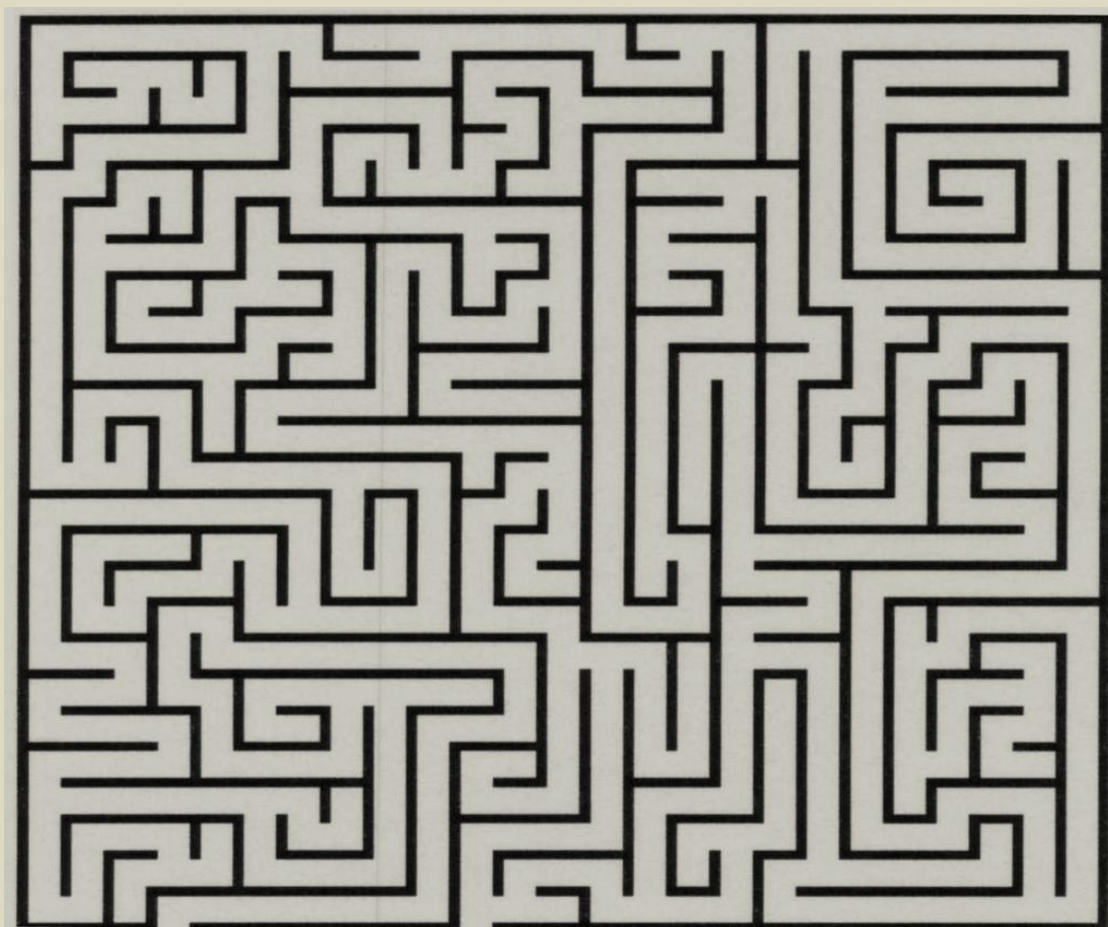
מרכז המחקר, המכללה לביטחון לאומי, צה"ל

עשתונות

'פרדיגמת סבבי ההרתעה' -

דפוס אסטרטגי ודוקטרינה במבוי סתום

מרכז המחקר
המכללה לביטחון לאומי, צה"ל

'עשתונות'

גיליון מס' 1

**'פרדיגמת סבבי ההרתעה' -
דפוס אסטרטגי ודוקטרינה במבוי סתום**

תת אלוף תמיר ידעי סגן אלוף ערן אורטל

ינואר 2013, טבת התשע"ג

אודות המחברים

תמיר ידעי, תת אלוף, בוגר מחזור ל"ב של המכללה לביטחון לאומי. שימש כמפקד חטיבת גולני ב'מלחמת לבנון השנייה' ולאחר מכן כמפקד אוגדה 80. משמש כראש חטיבת תורה והדרכה במטה הכללי ועתיד לפקד על אוגדת יהודה ושומרון.

ערן אורטל, סגן אלוף, עמית מחקר במכללה לביטחון לאומי ותלמיד מחזור מ'. שימש כראש ענף תכנון אופרטיבי באגף המבצעים וכראש ענף ניתוח מערכות מבצעיות באגף התכנון. בין פרסומיו הגלויים: "שובו של הפתחלנד" (2012); "עופרת יצוקה" - לקחים על תפיסת ההפעלה" (2009); "האתגר האסימטרי של הג'יהאד" (2008) ו"משבר בסביבת הסכס" (2002).

דבר מפקד המכללות

מבצע 'עמוד ענן' משמש גורם מניע ומאיץ לחשיבה ביטחונית דוקטרינרית ביקורתית, במכללות צה"ל בכלל ובמכללה לביטחון לאומי בפרט.

המאמר שלפניכם הוא פרי שיתוף פעולה וחשיבה משותפת בין ראש חטיבת תורה והדרכה, תת אלוף תמיר ידעי, לבין עמית מחקר במכללה לביטחון לאומי ותלמיד בה, סגן אלוף ערן אורטל.

הכותבים מציעים התבוננות ביקורתית בדפוס הפעולה הישראלי בשני העשורים האחרונים, דפוס של 'מבצעי הרתעה'. דפוס זה, לטענתם, איננו יכול עוד לשרת את הצרכים האסטרטגיים של מדינת ישראל בהסתכלות ארוכת טווח.

במאמר זה מעלים הכותבים בעיקר את הבעייתיות הכרוכה בתפיסת 'מבצעי ההרתעה' הנוכחית של צה"ל. הגם שיש לי ויכוח עם טענתם המרכזית, כי "מיצינו את היכולת לשכלל את מבצעי ההרתעה", הרי שבין אם נסכים עם הכותבים ובין אם לאו, זהו מצע רציני לדיון ביקורתי ולהתבוננות מעמיקה על עצמנו, על יריבינו ועל הסביבה האסטרטגית שלנו.

מאמר זה הוא הראשון בסדרה. מרכז המחקר של המכללה לביטחון לאומי שם לו למטרה לפתח במהלך השנה הקרובה שתי סוגיות נוספות במסגרת סדרה זו. האחת, תעסוק בשאלת תהליך הלמידה הצה"לי ומדוע, על פי טענת הכותב, הוא איננו מקיים את התנאים לפיתוח חדשנות צבאית רלבנטית יותר לסביבה האסטרטגית. בירור הסוגייה השנייה, המרכזית בסדרה, יציע פריצה פרדיגמטית אפשרית מן המבוי הסתום המתואר במאמר זה.

הקוראים מוזמנים להגיב.

בברכת למידה פורייה,

יוסי בידץ, אלוף

מפקד המכללות

תקציר

מבצע 'עמוד ענן' הוא האחרון בסדרת מבצעים שמנהל צה"ל מאז שנות ה-90, אשר ייחודם הוא בניסיון לקיים ולתחזק הרתעה מול אויבים לא-מדינתיים, מבלי להפעיל כוח בקנה מידה הכרעתי.

המאמר שלפנינו טוען, כי תופעה זו הפכה לדוקטרינה דה-פקטו של מדינת ישראל ושל צה"ל. דוקטרינה זו נולדה מתוך מצוקה, שעיקרה משבר אמון שנוצר בקרב מקבלי ההחלטות במדינת ישראל כלפי מושג ההכרעה, כפי שעוצב וליווה את תפיסת הביטחון בעשורים הראשונים. ההכרעה נתפסת אצל חלקם כבלתי אפשרית ואצל אחרים כבלתי כדאית. כך או כך, מלחמות הכרעה, הכוללות הפעלת כוחות קרקעיים גדולים, העברתם לשטח האויב וכיבוש השטח ממנו פועל האויב, איננה נתפסת עוד כאופציה המועדפת.

המאמר מציג התבוננות ביקורתית בדוקטרינת 'מבצעי ההרתעה' באמצעות אבחנה עקרונית בין סבבי הלחימה ההרתעתיים לבין מלחמות ההכרעה שנוהלו מול מדינות ערב. בראייה היסטורית, הביאו המלחמות מול מדינות ערב, להיחלשות הדרגתית של רצון להילחם מול מדינת ישראל ולגיבוש חלופות פרדיגמטיות למלחמה. כך, מצרים אימצה את החלופה המדינית ואילו סוריה אימצה חלופה של 'מלחמה באמצעות שליח'. מבצעי ההרתעה, לעומת זאת, אינם משיגים תוצאה דומה, אלא להפך, מסבב לסבב אנו פוגשים אויבים חזקים יותר, הן במישור הפוליטי והן במישור הצבאי. באורח פרדוקסלי, דווקא הישגיהם של מערכי ההגנה האקטיבית במבצע 'עמוד ענן' מספקים תמריץ לאויב להתמיד בלחימתו נגדנו.

לפיכך, 'מבצעי ההרתעה' אינם ממלאים את ייעודם ארוך הטווח - העמדת האויב במבוכה פרדיגמטית ואילוצו לחפש אסטרטגיה אחרת להתמודדות עמנו. כך, אסטרטגיית ההתנגדות לישראל, באמצעות ירי תלול מסלול, עלולה להתרחב לזירות אחרות. זאת, עד שיימצא מענה פרדיגמטי משכנע דיו בצד הישראלי.

'פרדיגמת הסבבים' - דוקטרינה במבוי סתום

על הדפוס האסטרטגי של 'מבצעי ההרתעה'

כללי

מאז שנות התשעים הלכה והתפתחה בצה"ל תפיסת הפעלה א-פורמלית (תורה שאיננה רשמית), אך דומיננטית בהשפעתה, שעיקרה ניהול סבבי לחימה הרתעתיים מול אויבים לא-מדינתיים (חזבאללה, חמאס וארגוני טרור אחרים), במטרה להרתיעם מטרור או משיגור רקטות ולתחזק הרתעה זו. המכנה המשותף למבצע 'דין וחשבון' (1993), למבצע 'ענבי זעם' (1996), ל'מלחמת לבנון השנייה' (2006), למבצע 'עופרת יצוקה' (2008-2009) ולמבצע 'עמוד ענן' (2012) הוא הרעיון המסדר לאכוף על האויב להפסיק באופן מיידי את הלחימה נגדנו, באמצעות פגיעה בו, בהנחה שהמבצע הנוכחי ישפיע אף על כוונותיו העתידיות. כלומר, ירתיעו מעימות קרוב נוסף.

מטרת המסמך היא לבחון את 'דוקטרינת ההרתעה' הייחודית שהתפתחה במדינת ישראל ולהתבונן באופן ביקורתי על מגבלותיה ועל הרלבנטיות שלה לשנים הבאות.

טענת הכותבים היא שניתוח ביקורתי, המתמקד בהתהוותה של דוקטרינת ההרתעה הישראלית מול התפתחותו והשתנותו של האויב, מלמד כי נוכח המגמות האסטרטגיות, הגענו, למעשה, למבוי סתום. תפיסת ההרתעה, המבוססת על 'מערכות קצרות' איננה אפקטיבית, על אף שכלול ההגנה האקטיבית. 'פרדיגמת סבבי ההרתעה' לא תוכל לספק לאורך זמן מענה סביר לאתגריה הביטחוניים והאסטרטגיים של מדינת ישראל.

מקורות התפיסה

קצרה היריעה מלתאר את מכלול ההתפתחויות האסטרטגיות, החברתיות והטכנולוגיות, אשר חוללו את השינוי המהותי בתפיסה הביטחונית הישראלית והתבטא במעבר מדוקטרינה צבאית הכרעתית, שבמרכזה התמרון הקרקעי והרעיון של 'העברת המלחמה לשטח האויב', לדוקטרינה בפועל של 'מבצעי הרתעה'. מאמרו של איתי ברוך¹ מספק סקירה היסטורית חלקית, המסבירה את הגורמים לתמורה התפיסתית הזו. עיקרם של דברים הוא השתנות האויב, שבעבר היה צבאות סדירים של מדינות, ומשנות השמונים התגלה בעיקר כצבאות לא-סדירים של ארגונים לא-מדינתיים, שמפתחים אסטרטגיות של גרילה ובהמשך אסטרטגיה מובילה של אש לעורף ישראל. השתנות זו העמידה את דוקטרינת צה"ל במבוכה. מול ארגון חזבאללה, שהתפתח בלבנון, קשה היה להחיל את מושגי ההכרעה המקובלים, שבמרכזם, כאמור, התמרון הקרקעי, הגם ששהיית צה"ל בלבנון הפכה את כיבוש השטח למושג שלילי בתודעה. עליית טכנולוגיות האש והמודיעין איפשרה לפתח צורות פעולה חדשות (כבי'ענבי זעם' או 'דין וחשבון') אשר יצרו התהוות של רעיון חדש - שחיקת האויב מנגד, עד שייעתר להפסקת אש, בתנאים הנוחים לנו.

על מה מבוססת, אם כן, דוקטרינת 'סבבי ההרתעה' שלנו:

תפיסת אי-הרלבנטיות של מושג ההכרעה - ההסבר המרכזי, להבנתנו, של דוקטרינת סבבי ההרתעה הוא נגטיבי במהותו. הכרעה צבאית שוב איננה אפשרית, או למצער איננה כדאית². חזבאללה בלבנון וחמאס בעזה אינם צבאות מצרים וסוריה של העבר. קשה מאוד להכריעם במערכה צבאית בשדה הקרב. חמור מכך, התבססות הארגונים הלא-מדינתיים בשטחים מאוכלסים יצרה מצב בו רעיון ההכרעה קשור בצורך לכבוש מרכזי אוכלוסייה, לשלוט בהם ולהתמודד עם איומי הגרילה שיווצרו מתוכם במשך השנים³. זהו הלקח

¹ לאן נעלם התמרון, מערכות, 420-421, 2008.

של צה"ל מלבנון - גם אם יש הכרעות צבאיות מול הטרור, אין עוד 'מלחמות קצרות'.⁴

טכנולוגיית המודיעין והאש כחלופה תפיסתית - הגרסה הישראלית לדוקטרינת ה-Air-land-battle האמריקאית העמידה לרשות צה"ל בשנות התשעים כלים מבצעיים חדשים לאיתור ולפגיעה במחבלים באמצעים מנגד. הגם שהוכח במספר הזדמנויות שאין בכוחם של אמצעי המודיעין והאש מנגד להכריע את יכולת שיגור הרקטות של חזבאללה, הודגם, כי בחילופי המהלומות ההדדיות בין צה"ל למחבלים יכול היה חיל האוויר הישראלי להוכיח את עליונותו המרשימה בזירה. עליונות זו תורגמה בסופם של מבצעים כמו 'ענבי זעם' להבנות, אשר הסדירו את כללי המשחק להמשך. 'כללי המשחק', בסופם של סבבי ההרתעה, נתפסו מאז שנות התשעים כאלטרנטיבה מועדפת על מחירם הצפוי של מבצעי הכרעה.⁵

רעיון הענישה ו'האחריות המדינית' - במקביל לציד משגרים מהאוויר ולתקיפת יעדי הטרור, התאפיינו מבצעי ההרתעה של העשורים האחרונים (דין וחשבון, 'ענבי זעם', 'מלחמת לבנון השנייה', 'עופרת יצוקה' ו'עמוד ענן') בדיון ער ביחס לתפקידה של האש האסטרטגית (אש שנועדה לפגוע במתקני שלטון, תשתית לאומית או ביעדי 'ענישה' אחרים) במנגנון ההרתעה של המבצע. תקיפות אלה, כאשר יושמו, נועדו לגבות מחיר כבד לא רק מהאויב אלא גם

² כך, על פי הלך הרוח של דוקטרינת ההרתעה...

³ אם שכחנו את הלקח ממלחמת לבנון הראשונה, הרי שמלחמות אפגניסטאן ועיראק של ארצות הברית שימשו לנו תזכורת מרה. ההכרעה הצבאית חייבה השתלטות מלאה על המדינות הללו. מערכות הגרילה שבאו בעקבות מבצעי ההכרעה ממחישות את מחירם הגבוה.

⁴ לעניין זה 'חומת מגן' היא היוצא מן הכלל שמעיד על הכלל: לאחר שנות טרור ארוכות, ושנתיים ('גאות ושפל') של מבצעי סיכול והרתעה שונים (הפצצות מסק"ר ומטוסי קרב בערי הגדה), יצאה ישראל למבצע הכרעתי במרחב, שהחזרה לשליטה מבצעית בו נתפס כאפשרי וכנסבל, ושקרבנו לריכוזי האוכלוסייה של מדינת ישראל היא ייחודית. עם זאת, זהו מקרה בו ישראל היתה מוכנה, בלית ברירה, לשלם את מחירה של מערכה ארוכה, שהרי הישגי 'חומת מגן' לא היו רלבנטיים אילולא שנות הלחימה שבאו בעקבות המבצע ופרויקט המכשול.

⁵ ראו למשל, סא"ל ש', (2011), התשה - אסטרטגיה נוספת להשגת ניצחון, מערכות, 435, וגם גור ליש, (2010), ניצחון ללא הכרעה, מערכות, 430.

ובעיקר מהמדינה 'המארכת' (לבנון), על מנת לגרום לה לאכוף את ריבונותה ולהבטיח שארגוני טרור לא יפעלו נגדנו משטחה⁶.

מנגנונים למבצעי הרתעה

על מנת לבחון את רלבנטיות הדוקטרינה שפיתחה מדינת ישראל ביחס לעתיד, אנו נדרשים להבין לא רק את מקורותיה אלא גם את המנגנונים העקרוניים ליישומה. ניתן להבחין בשני מנגנונים עקרוניים כאלה בחשיבה הצה"לית:

המנגנון השחיקתי - זהו מנגנון פשוט; צה"ל מפעיל לחץ על האויב, על פי רוב בעיקר באש, עד שזה משתכנע באינטרס שלו לחתור להפסקת אש ולקיים יציבות לתקופה משמעותית לאחריה⁷. לעיתים מקבל סוג זה של מבצעים את הכינוי 'מבצעי הסדרה'.

המנגנון המשברי - לעיתים, מכונה רעיון זה גם 'מבצעי הרתעה', בניגוד ל'מבצעי הסדרה'. רעיון זה הופיע באמצע העשור הקודם (ישוברת הקרח, אמ"ץ-חטיבת המבצעים, מרץ 2006). בשל מספר אבחנות, נוצר הצורך לשבור את דפוס מבצעי ההרתעה השחיקתיים (הביטוי שרווח היה 'מדרגות הסלמה') ולייצר דפוס דינמי ומהיר יותר. המערכה המשברית נועדה, בין היתר, להימנע מהפיחות הזוחל בדימוי העליונות של צה"ל ביחס לחזבאללה (תוצאה של המבצעים 'דין וחשבון' ו'ענבי זעם', בהם הוכחו לא רק עוצמתו של צה"ל אלא גם כוחו של חזבאללה בפגיעה מתמשכת בעורף). הרעיון המשברי המרכזי מתמקד ב'חריגה ממסגרת הציפיות של האויב' באמצעות מהלומה בעוצמה גבוהה מאד. מאחר שברור שאת מומנטום המהלומה לא ניתן לשמר לאורך זמן, גובשו במערכה המשברית מנגנונים אחרים למימוש ההישג ההרתעתי: **האחד הוא רעיון העצירה החד צדדית**, שעיקרו - הכרה בכך שההישג החשוב של מבצע הרתעתי הוא הזיכרון המר של האויב ממה שאירע לו. לכן, ניתן ורצוי לבצע

⁶ תפיסה זו כונתה גם בשם 'מנופים' ומנוף לחץ שהפעלנו מספר פעמים בלבנון היה הנעתה של אוכלוסיית הדרום צפונה כימנוף לחץ' על ממשלת לבנון.
⁷ כאלה היו מבצע 'דין וחשבון' ומבצע 'ענבי זעם', למשל.

עצירה יזומה של המבצע, לספוג את מטחי הרקטות האחרונים של האויב ולהניח שהושגה הרתעה משמעותית. משתמע מכך, שהמערכה המשברית איננה חותרת למימושה של הסדרה, לפחות לא תוך כדי המבצע, יתרה מזאת, היא תופסת את החתירה להסדרה כגורם המאריך את המבצעים שלא לצורך. **המנגנון השני מבוסס על רעיון המוכנות להכרעה** - במקביל למהלומה הפותחת, ייערך צה"ל לתמרון מכריע לשטח האויב. היערכות זו נועדה להרתיע את האויב מהמשך ניהול המערכה, אך גם לאפשר את מימוש איום ההכרעה, במקרה הצורך. **כלומר, המערכה המשברית מניחה מראש שהסיכוי לכישלון ולהיגררות למלחמה רחבה הוא גדול.**

מה מלמד הניסיון?

משלושת המבצעים הגדולים בעשור האחרון: 'מלחמת לבנון השנייה', 'עופרת יצוקה' ו'עמוד ענן' עולים הדברים הבאים:

כל המבצעים התחילו כמה שנראה כמבצע הרתעתי מהסוג המשברי - צה"ל פתח את שלושת המבצעים במהלומה אווירית⁸, אשר תוכננה מראש ושמטרתה היתה "לחרוג ממסגרת הציפיות", ובנוסף לשלול יכולות לחימה קריטיות מהאויב.

צה"ל לא עצר לאחר המהלומה האווירית באף לא אחד מהמבצעים - למרות שבכל אחד מהם מנגנון העצירה החד צדדית היה 'על השולחן', הרי שהוא לא נבחר. למעשה, נגרר צה"ל למבצעים במנגנון שחיקתי-הסדרתי. 'עופרת יצוקה' אף הורחבה פרדיגמת סבבי ההרתעה שנועדו לשחוק את האויב לכדי צורת תמרון חדשה - תמרון הרתעתי-שחיקתי - שנועד לשמר את מומנטום הלחץ על האויב לאורך זמן. קשה לדעת בוודאות מדוע כשל מנגנון העצירה בכל אחד מהמקרים, אך ניתן לנסות להעריך את הסיבות האפשריות לכך:

⁸ גם אם מקור המבצע היה בפרובוקציה של האויב, כמו ביולי 2006, צה"ל החזיר לידיו את היוזמה במהלכי פתיחה מתוכננים.

בקרב הדרג המדיני היו מי שלא וויתרו על הרצון לסיים מבצע בהבנות כלשהן (מה שמכונה 'הסדרה'), דבר שחייב הפעלת מנגנון לחץ מתמשך על האויב ועל הקהילה הבינלאומית עד להשגתו של הסכם.

פסיכולוגית, קשה לעצור מבצע כשידך על העליונה, בוודאי אם מתחילת המבצע לא חלפו אלא שעות ספורות.

זאת ועוד, קשה לקבל בשלב כה מוקדם של המבצע, ששיגור רקטות על העורף הוא עובדה מבצעית שכנראה לא תיפתר בכוח.

תהליך הלמידה שלנו איננו אפקטיבי דיו, הן בשלב התכנון והן תוך כדי המבצע. בין היתר, אולי מפני שכצבא מערבי חזק ומשוכלל, אנו נוטים לעיתים לשכוח, כי גם האויב הוא מערכת לומדת ומסתגלת, שתהליך הלמידה שלו משפיע על מהלך המשך הלחימה.

בכל המבצעים התקשה צה"ל לשמר יוזמה ורציפות לאורך זמן - לאחר שההלם הראשוני של האויב ממהלומת הפתיחה התפוגג, נוצרו בכל המבצעים תקופות של דשדוש, בהן פחת הלחץ המבצעי על האויב מחד גיסא, ואילו מאידך גיסא האויב התעשת, למד והתאושש. גם התמרון הקרקעי בימלחמת לבנון השנייה וביעופרת יצוקה' התקשה לשמר רציפות והמשכיות, ולכן לא הצליח לייצר מנגנון יעיל של לחץ מתגבר על האויב. בין היתר, התמרון השחיקתי מוגבל בשל החשש הכבד מצדנו לכבוש שטחים גדולים מדי (ורוויי אוכלוסייה) ולהגיע לחיכוך גבוה מדי (נפגעים), ובעיקר מהחשש למצוא את עצמנו במבצע ממושך.

ברוב המבצעים הושגה הרתעה ותקופת שקט מסוימת לאחריהם (לגבי 'עמוד ענן', קשה עדיין לקבוע). **בכולם נוצרה גם סוג של הסדרה**, בדרך כלל עקיפה, באמצעות הקהילה הבינלאומית (בלבנון 1701, ביעופרת יצוקה' - 'הבנות שארס' וביעמוד ענן' - מסמך קהיר).

המבצעים האיזו תהליך התעצמות אצל האויב (מוקדם עדיין לקבוע לגבי 'עמוד ענן').

היכן הבעיה? - מבט היסטורי

בכל המבצעים שנסקרו כאן הומחשה עליונותו המוחלטת של צה"ל בכוח האש, הופגנה יכולתו של המודיעין הישראלי לחשוף את סודותיו של האויב, הושגה הרתעה ואף גובשו הסדרות עקיפות. כל אלה הושגו במחיר נמוך יחסית, הן בעורף והן בחזית. אם כן, היכן הבעיה? **על מנת לשקף את המבוי הסתום הדוקטרינרי של ישראל חשוב לבחון את התפתחות הסכסוך הישראלי-ערבי בפרספקטיבה רחבה יותר:** מאז טבע ז'בוטינסקי את הביטוי 'קיר הברזל', לבש הסכסוך הישראלי-ערבי צורה של סבבי אלימות עזים וביניהם תקופות של שקט יחסי. תפיסת הביטחון של ישראל מיסדה⁹ את תפיסת 'קיר הברזל' והפכה את סבבי האלימות הקצרים והעזים לשיטה למיצוי היתרון היחסי של מדינה קטנה ולהימנעות מנקודות התורפה שלה (כוח עמידה).

במובן זה יש דימיון גדול בין תפיסת הסבבים המכריעים מול צבאות ערב לבין התפיסה הנוכחית של הסבבים המרתיעים. עם זאת, יש גם הבדלים מהותיים:

משך השיקום וזהות הנושא בעלותו - שיקומו של צבא מתמרן סדיר הוא תהליך יקר וממושך. תהליך השיקום כשלעצמו אמור היה לספק לישראל תקופות שקט משמעותיות. יתר על כן, על מנת לשקם את צבאותיהן לאחר כל מלחמה מול ישראל נאלצו מדינות ערב לשאת (למרות התמיכה הסובייטית) בעלויות כלכליות עצומות, אשר באו על חשבון פיתוח המשק הלאומי שלהן. עלויות אלה שימשו כמנוף הרתעתי שעמד בפני עצמו. **שיקומם של חזבאללה או חמאס לאחר סבבי הלחימה, לא רק שהוא הרבה פחות יקר משיקומם של צבאות מתמרנים, אלא שהוא גם איננו מכביד על הארגונים האלה עצמם.** איראן או תומכים אידיאולוגיים אחרים נושאים בעלויות. המימון אמנם מכביד על המממנים, ואף יש חיכוכים בין התומכים (איראן ואחרים) לנתמכים (ארגוני הטרור), אך ברור שמשקלה של סוגיית המימון איננו דומה למשקל ההרתעתי שהיה לה בעבר.

⁹ עד כמה שניתן לכנות את תפיסת הביטחון המסורתית שלנו כ'ממוסדת', בהיעדר מסמך פורמלי כתוב.

שאלת היוקרה - המשטרים הערביים, שהובסו במערכות מול צה"ל, שילמו מחיר יקר על תבוסות אלה, במונחי יוקרה. המשטרים שהובסו ב-48' לא היו המשטרים שפגשנו ב-56' וב-67'. שליטי ערב ב-67' לא היו השליטים ב-73'. אמנם יש הסברים נוספים לאי-יציבותם של המשטרים ולחילופי האישים אצל האויב, אך נראה שתבוסות משפילות לצה"ל היוו גורם מערער יציבות פנימית במדינות ערב. משטרים ערביים אמנם עשו שימוש פוליטי בסכסוך עם ישראל, אך במידה רבה גם נרתעו מחזרה לתבוסות הצבאיות של העבר. באשר לחזבאללה ולחמאס, אמנם ניתן להתווכח על מידת אמינותו של סיפור הניצחון שלהם מ-2006 ו-2009, אך קשה להתווכח עם עצם העובדה, שככל שארגונים אלה לחמו בצה"ל בשדה הקרב ושרדו, כך הם נהנו מיוקרה ומעוצמה פוליטית. במילים אחרות, בניגוד למדינות ערב, ארגוני ההתנגדות דווקא מתחזקים פוליטית בין הסבבים שלנו.

הסבבים הפרדיגמטיים - בין סבב מלחמתי אחד למשנהו מול צבאות ערב קרה דבר חשוב אף יותר מהסוגיות הקודמות. הכישלונות הערביים בשדה הקרב גרמו למבוכה פרדיגמטית אצל האויב ודחקו את מדינות ערב לגיבושן של אסטרטגיות חלופיות. ישראל מצדה נהנתה בתקופות המבוכה הערבית משקט יחסי, אך חשוב מכך, היא נהנתה מרמה הולכת ודועכת של חומרת האיומים עליה. אם ב-1967 נשמעו הצהרות רהב מצד נאצר ביחס להשמדתה הקרבה של ישראל, הרי שב-73' אימצה מצרים אסטרטגיה של מלחמה מוגבלת. תוצאות מלחמת יום הכיפורים הביאו את המצרים להבנה הסופית, שגם בתנאים הצבאיים הנוחים ביותר לא ניתן יהיה להביס את צה"ל. סוריה למדה ב-1991 את העליונות הטכנולוגית העצומה של המערב ונאלצה לזנוח את תפיסת התמרון שלה מול צה"ל.

החלופה היתה לפתח 'מלחמה באמצעות שליחי' (War by Proxy) בלבנון, במקביל להתמקדות במגננה מול צה"ל. כלומר, התפיסה ההכרעתית של צה"ל, בין שהיא מומשה בשדה הקרב ובין שהיא מומשה רק במונחי מירוץ החימוש, דחקה את הערבים לשדות אסטרטגיים פחות גרועים מבחינתנו.

האם הפרדיגמה של ה'התנגדות באמצעות אש' נחלשה בעקבות סבבי ההרתעה שאנו מנהלים מול חזבאללה וחמאס?

לסיכום שלוש הנקודות הללו אנו טוענים, אם כן, שבניגוד למלחמות ההכרעה, סבבי ההרתעה לא רק שאינם מאלצים את האויב לתקופות שיקום ארוכות ויקרות במיוחד, אלא שבאופן פרדוקסלי, בהתבוננות מאקרו, האויב יוצא מהם מחוזק, הן ברמה הפוליטית-אידיאולוגית והן ברמה הדוקטרינרית-צבאית¹⁰.

מהי הבעיה? - התבוננות תפיסתית

"נממש טוב יותר את סבבי ההרתעה", זהו בתמצית עיקרו של השיח התפיסתי בצה"ל בשנים האחרונות. הבה נבחן את הגישה הזו באופן ביקורתי:

מבצעי הרתעה שחיקתיים - 'מלחמת לבנון השנייה', 'עופרת יצוקה' ו'עמוד ענן' - אף לא אחד מהם התחיל כמבצע שחיקתי מתמשך, ולא במקרה. מבצעים שחיקתיים אורכים זמן, שבמהלכו פוגע האויב בעורף ישראל וצובר נקודות לזכותו. זו הסיבה שמבצעי ההרתעה הסתיימו, בדרך כלל, בהישגים מוגבלים שלנו, שהאויב יכול היה להציגם גם כהישגיו. זוהי גם הסיבה שצה"ל מדגיש שוב ושוב בשנים האחרונות את הצורך ב'מלחמות קצרות'.

¹⁰ גם אם ייטען שחזבאללה הורתע מ'מלחמת לבנון השנייה' ושהוא נדרש לתהליך שיקום ממושך, קשה להתכחש לעובדת היותו כוח פוליטי חזק יותר בלבנון היום, מאשר ב-2005 ולעובדת מחויבותו המלאה לרעיון ההתנגדות ולדוקטרינת האש.

מבצעים בהיגיון משברי - יש שתי סוגיות בלתי פתורות: האחת, מדינת ישראל איננה משכילה לעצור חד צדדית ומוקדם, כפי שמתחייב מהם. השנייה, קשורה באמינותו של האיום - האויב מורתע ממה שעוד צפוי לו, ולא ממה שכבר קרה. לכן, עם מיצוי מהלומת האש נותר האיום בתמרון מכריע המנוף ההרתעתי העיקרי של המערכה המשברית. **אי הרצון של ישראל לתמרון על מנת להכריע הוא כל כך חזק, עד שהתמרון פשוט איננו מהווה מנוף איום אמין דיו.** ב'מלחמת לבנון השנייה' הצהיר הדרג המדיני בגלוי שלא יהיה תמרון. ב'עופרת יצוקה' מימשנו את איום התמרון, אך במהרה למד האויב שזהו איננו תמרון מכריע¹¹. נדמה, שב'עמוד ענן' איום התמרון לא נתפס עוד בעיני האויב כאמין, הגם שגיוס המילואים היה נרחב מאוד.

הבעיה העיקרית שעולה, אם כן, בהפעלת הכוח היא שאין לצה"ל דרך מעשית לשמר את המומנטום במבצע. תחת פרדיגמת ההרתעה ('לא מכריעים') אין בידנו את הכלים לייצר רציפות מבצעית אפקטיבית, כזו שתמנע מהאויב את תהליך ההתאוששות שלו ממהלומת האש או מהתמרון השחיקתי המוגבל ('מלחמת לבנון השנייה' ו'עופרת יצוקה') ותגרום לו להרגיש שהעונש החמור עוד לפניו. הבעיה החמורה יותר היא בבניין הכוח - מסבב לסבב לומד האויב את המאפיינים שלנו:

ולכן, הוא איננו מופתע, כבעבר, מן ה'חריגה ממסגרת הציפיות': הוא כבר מכיר את דפוס 'ההרדמה' והמהלומה שלנו, מכיר את איכויות המודיעין ולכן הוא יודע להתאושש מההפתעות הללו במהירות יחסית.

ועל כן, הוא איננו מורתע כבעבר מאיום התמרון, שהרי זהו 'בלוף' ישראלי, אשר גם אם יתממש, יהיה זה באופן מוגבל, כלומר, תמרון שחיקתי קטן, שאף אם יתרחב בשטח, יהיה מוגבל בזמן. בכל דרך יוכל האויב לקיים לחימת גרילה, לקום מהריסות הקרב לאחר המלחמה, להתהדר בפגיעות שהנחיל לישראל בעורף ובחזית ולהתחזק פוליטית, אידיאולוגית ודוקטרינרית.

¹¹ ואכן המבצע נמשך שבועיים נוספים מכניסתו של התמרון ובסופו של דבר הסתיים בנסיגה חד צדדית של צה"ל מהרצועה, תחת מעטפת דיפלומטית בינלאומית.

דינמיקת המבצע - 'שיאו עוד לפני' - בהיעדר איום אמין בתמרון מכריע עלינו להניח, כי האויב מבין שבתוך יממות ספורות של מהלומת אש נוצר מצב אופרטיבי שבו שיאו של הפוטנציאל המלחמתי של צה"ל כבר מאחוריו ואילו שיא הפוטנציאל שלו עוד לפניו. זוהי, כמובן, מוטיבציה שלילית לקיצור העימות.

מירוץ החימוש - מסבב לסבב מעצים האויב את יכולות האש שלו ואת יכולות ההתמדה שלו בלחימה השחיקתית. די להתבונן בנתוני השיגור במהלך 'עופרת יצוקה' ביחס ליעמוד ענף או בהתפתחות כוח האש של חזבאללה בין השנים 1993-2012. כלומר, למרות המהפכות המרשימות, שנרשמו בשנים האחרונות ואשר ממשיכות להתהוות בצה"ל גם כעת, בתחומי המודיעין והאש, הרי שהגמה הדומיננטית ביחסי העוצמה היא שחיקה מדאיגה של העליונות של צה"ל ביחס לאויבים.

האם 'כיפת ברזל' וההגנה האקטיבית יפתרו את הבעיה?

הטענה, כי איננו מביאים בחשבון את המהפכה הגדולה - ההגנה האקטיבית לעורף - היא, לכאורה, טענה במקומה. מערך ההגנה האקטיבית ('כיפת ברזל' ו'שרביט קסמים' לצורך הדיון שלנו) הוא ללא ספק קפיצת דרך טכנולוגית משמעותית ויכולת מבצעית שקשה להגזים בחשיבותה. לכאורה, מערך ההגנה האקטיבית מהווה גם קפיצה פרדיגמטית של ממש - לחימה ישירה לסיכול המתקפה של האויב - התמ"ס. והרי אויב ללא תמ"ס יאלץ לעשות מה שסאדאת ואסד עשו, כל אחד בדרכו, לחפש פרדיגמה אחרת... האם הלמידה של האויב מיעמוד ענף צפויה להוביל לגסיסתה של אסטרטגיית התמ"ס של האויב? ובכן, לצד ההישגים המרשימים של מערכת ההגנה לעורף בעמוד ענף, חופש הפעולה האסטרטגי שהם סיפקו והיוקרה לה זכה צה"ל בזכות ביצועי המערכת, אנו מזהים גם השלכות אחרות. **להבנתנו, 'עמוד ענף', כמקרה בוחן אזורי למפגש בין אסטרטגיית התמ"ס למערך ההגנה האקטיבית, יביא את האויב, בסבירות גבוהה, להבנות הבאות:**

אפשר וכדאי לאתגר את אורך הנשימה של מערך ההגנה. האויב יעריך שאורך הנשימה ברקטות הוא כנראה גדול מאורך הנשימה במיירטים. אם הוא צודק ואם לאו, הבנה זו תביא להתמשכות המערכות.

שטחי ההגנה הנדרשים מצה"ל הם עצומים. 5 סוללות 'כיפת ברזל' לא הצליחו במהלך 'עמוד ענן' להגן על הכוחות שנערכו בצפיפות בשטחי הכינוס וההיערכות סביב הרצועה, על יישובי העוטף עצמם, על ירושלים הבירה. קל יחסית, וכך עשה האויב, להסיט אש למרחבים שאינם מוגנים ולפגוע בהם, גם אם אינם מרכזי אוכלוסייה גדולים. קל וחומר אם תרחיש המלחמה יהיה במתאר צפוני ושתי זירות התמ"ס העיקריות (עזה ולבנון) ישתתפו בו.

ניתן לחדור כל הגנה - חמאס, באמצעים מוגבלים יחסית, הצליח לשגר מטחים גדולים ומדויקים שחדרו את קליפת ההגנה. במהלך 'עמוד ענן' פורסם כי מטח בן 16 רקטות שוגר לבאר שבע, 12 מהרקטות יורטו ו-4 פגעו בשטח בנוי. האויב יפתח כנראה את יכולתו לשגר מטחים גדולים.

כלומר, ההגנה האקטיבית לא רק שאיננה מחזקת את תפיסת המלחמות הקצרות להרתעה (מהלומה והפסקה), אלא באופן פרדוקסלי מחלישה אותה. מגבלות ההגנה האקטיבית ובעיקר 'אורך הנשימה' שלה מהווים תמריץ לאויב להתמיד בלחימה. האויב יסיק ככל הנראה, שאם ישרוד את שלב האש בפתיחת הלחימה ויתמיד בשיגוריו, יגיע השלב שבו ימוצו, הן יכולות התקיפה של צה"ל והן מלאי המיירטים. או אז, אם הוא צודק, יהפכו באחת הישגי צה"ל עד לאותה נקודה לדימוי של כישלון חרוץ. בנקודת הזמן הזו גם הנעתו של תמרון קרקעי לא תוכל לשקם את דימוי ההצלחה שייווצר למאמצי תקיפת העורף של האויב.

במילים אחרות - במבצע הרתעתי, בנוכחות הגנה אקטיבית, מכוון אקדח וירטואלי לרקתם של מקבלי ההחלטות במדינת ישראל. זהו אקדח אמין ומוחשי יותר מזה שמכוון לרקתו של האויב. במבצעי הרתעה שכל עניינם הוא מי ימצמץ ראשון, זהו למעשה שינוי שלילי!

רעיון האחריות המדינתית

אם כך, מדוע שלא נשים את יהבנו על עיקרון 'האחריות המדינתית'. שהרי זהו הלך חשיבה מקובל בעשורים האחרונים. במידה רבה, מיוחסת ההרתעה שהושגה בימלחמת לבנון השנייה לתקיפות האינטנסיביות ברובע דחייה בבירות. על פי גישה זו, עלייתו של חמאס כגורם מדיני מקובל ב'עמוד ענן', היא למעשה התפתחות חיובית, בשל המחויבות שהוא נוטל על עצמו כריבון בשטח.

לא ניתן לשלול את תקפותו של הרעיון הזה, אך חשוב להכיר במגבלותיו :

למרות התמסדותם הפוליטית-לאומית של חזבאללה וחמאס, אין הם מדינות - לבנון ועזה אינן ישויות מדינתיות במובן המקובל של מונופול מדינתי על הפעלת כוח. סבבי הלחימה בעזה מתחילים, בדרך כלל, בפרובוקציות מתמשכות של ארגונים שאינם חמאס. הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני (גא"פ), המוכוון על ידי איראן, זכה למעמד מדיני שווה לחמאס בישיחות קהירי ב'עמוד ענן'. כלומר, הגם שיש תקופות שבהן יש לצדדים אינטרס בשקט, קשה מאוד להניח שלא נידרש לסבב נוסף. ולכן, כל הבעיות שמנינו עומדות בעינין.

תקיפת תשתיות - עוצמת ההרס ב'עופרת יצוקה' לא מנעה את ההסלמה ל'עמוד ענן'. את המחיר המדיני ששילמנו בעבור אותו הרס - אנחנו עדיין זוכרים.

המגמות האזוריות - לא רק שלבנון וחמאס אינן ישויות, שיכולות או רוצות לאכוף ריבונות מלאה בשטחן, המגמות באזור מצביעות במובהק על היחלשות המשילות של כל שאר הגופים המדינתיים שסביבנו. **העובדה, שככל שאנו מתמודדים בעשורים האחרונים עם ארגוני טרור, אנו עדיין מוסיפים להישען על רעיונות כמו "אחריות מדינתית", היא פרדוקס נוסף. קל וחומר כשבוחנים זאת ביחס למגמות המתהוות בסביבה.**

סיכום

איננו מתכוונים לטעון שכישורי הלמידה וההסתגלות של האויב טובים מאלה שלנו. צה"ל פיתח וקידם בשנים האחרונות פתרונות ותחומי מענה שאין להם אח ורע בעולם. תחבולת המודיעין שלנו ובנק המטרות, שהפכו את האובססיה של האויב לנכסי דלא נידי לתורפה מבצעית אמיתית - מרשימים. תפיסת הלוחמה מכוונת המודיעין (הלוחמ"ם) לכוחות המתמרנים היא פריצת דרך שיש בה כדי לתרום רבות לאפקטיביות התמרון. כבר הפלגנו בשבחי פריצת הדרך של ההגנה האקטיבית. **אכן למדנו ועשינו רבות**. ולמרות כל זאת, לאור הדברים שהוצגו לעיל, לא נותר אלא לקבוע כי, **פרדיגמטית, אנו עומדים במבוי סתום**: הכרעת כוחו הצבאי של האויב, גם אם ייטען שהיא אופציה, עודנה כרוכה, לכאורה¹², במחיר שנתפס כלא כדאי (כיבוש ואחזקת עזה או לבנון).

מבצעי ההרתעה, לא רק שמיצו את עצמם, אלא שבבחינה לאחור מתברר, שהם הביאו להאצה בהיקף ובעוצמת האיומים על ישראל. ההגנה האקטיבית משמשת באופן פרדוקסלי זרז נוסף בתהליך זה.

ומה מכאן והלאה? ראשית, חשוב שנכיר במצבנו: אנו מתנהלים בדוקטרינה שלאורך השנים סיפקה לנו תקופות שקט, אך גם איפשרה לאויבינו לחזק את מעמדם ואת האיום הצבאי שלהם עלינו. זוהי דוקטרינה במבוי סתום. שנית, חשוב **שנגדיר את הבעיה**:

ההכרעה המסורתית איננה רלבנטית, מאחר שאין לנו את היכולת להפריד בין ההישג של השמדת כוחו הצבאי של האויב לבין המחיר הכרוך בתמרון קרקעי בחיכוך גבוה ובשליטה מתמשכת בשטחים מורכבים ומאוכלסים. ללא קשר לוויכוח על יכולתו של התמרון הקרקעי מול אויב הנאחז בשטחים המורכבים, המחישה מדינת ישראל שהיא פשוט איננה מוכנה לשלם את המחיר של כיבוש שטחים מאוכלסים ושל שליטה בהם לאורך זמן. כלומר, **אם בעבר יכולנו להשמיד את הצבא המצרי בסיני ולחזור הביתה, היום זו איננה אופציה**.

¹² לפחות כפי שהדבר נתפס בקרב חלק ממקבלי החלטות, וזאת על בסיס בחינת החלטותיהם.

מבצעי ההרתעה הם פרדיגמה העומדת לפקוע, מעצם האבחנה ההיסטורית, המנוגדת לניסיון העבר מול מדינות ערב, לפיה ממבצע למבצע מצבנו האסטרטגי הולך ומחמיר.

האם ניתן לשפר את מבצעי ההרתעה?

במהלך 20 השנים האחרונות לא נכתבה כל תורה או תפיסה פורמלית, המכירה מקצועית בסוג זה של מבצעים, דנה במישור התיאורטי בעוצמות ובתורפות של 'מבצעים משבריים' (להרתעה) או ב'מדרגות הסלמה' (ההרתעה והסדרה) ומגדירה את הכלים הצבאיים והאחרים שיש להכין במסגרת הפעלת המבצעים האלה. קל וחומר שלא הכרנו בכך שאנו מפעילים את המבצעים הללו לאורך שנים כדוקטרינה צבאית וכאסטרטגיה מדינתית.

כתיבת תפיסה, המבטאת הבנות עקרוניות, בירור השיקולים והתנאים למימושן של **עצירות**, גיבושו של **רעיון תמרון**, המתאים למבצעי הרתעה, בירור **הדינמיקה של הפעלת אש**, בירור **המתחים בין מבצעים 'משבריים' ל'הסדרתיים'** - כל אלה עשויים לשפר את האופן בו אנו מתנהלים. גם רעיונות כמו המערכה שבין המלחמות ושילוב המאמץ המדיני בסביבה המערכתית - יש בהם כדי לתרום.

יחד עם זאת, כל אלה אין בכוחם לעשות יותר מלמתוח את פרדיגמת סבבי ההרתעה מעט יותר. בסיכומו של דבר, בהתחשב במעגל הלמידה של האויב, כדאי שנשקיע את הזמן שנרוויח משיפור דוקטרינת ההרתעה שלנו במציאת חלופה הכרעיתית רלבנטית¹³.

נקודת מכוון-הכרעה פרדיגמטית - אנו נדרשים לגבש דוקטרינה צבאית שתאפשר לצה"ל לא רק לפגוע באויב במקביל לצמצום הפגיעות בישראל, אלא גם ובעיקר כזו שתחייב אותו להכיר בכישלון דוקטרינת התמי"ס שלו ולזנוח אותה. רק הישג כזה יעצור את תופעת ההסלמה הספירלית של מירוץ החימוש ושל השחיקה בעליונות הצבאית שלנו באזור.

¹³ בהינתן אלטרנטיבה הכרעיתית רלבנטית, יעילה וישימה, או אז שוב ניתן יהיה להציג מנגנון אמין למערכה משברית, שהאיום בהכרעת האויב בה הוא מרכיב קריטי למימושה.

'עשתונות' - במה למחשבות ורעיונות

עורכת: רב סרן נאוה גרוסמן-אלוני

עיצוב: אבישי גבע

מרכז המחקר של המכללה לביטחון לאומי, צה"ל

ראש המרכז: פרופ' ארנון סופר

מרכז המחקר של המכללה לביטחון לאומי שואף לעסוק בחקר תופעות מתהוות בהקשרי הביטחון הלאומי, מפתח ידע אקטואלי להוראה במכללה ומשתתף בניסיון לנסח תפיסת ביטחון רשמית ועדכנית למדינת ישראל, בהובלת המועצה לביטחון לאומי. חצר המכללות מבקשת לשמש אכסניא ובית מדרש, אשר בו יתפתח ידע חדש ורלבנטי עבור גופי הביטחון הלאומי, מכללות צה"ל וגופי מחקר עמיתים, בארץ ובחוץ לארץ, ובהשתתפותם. המרכז שם לו למטרה לממש את הייעוד המחקרי של המכללה לביטחון לאומי, תוך ניצול יתרונו היחסי בתחום הביטחון הלאומי כמקום מפגש בין-ארגוני ולאור ניסיונם המעשי של התלמידים, הבא לידי ביטוי במחקר.

בשנה הקרובה יתמקד מרכז המחקר בנושאים הבאים:

הופעת אזורי 'הספר הפרוע', המתפתחים לאורך גבולותיה של מדינת ישראל

(סיני, רמת הגולן, ירדן וכדומה);

ממד הסייבר כמרחב חדש בהקשרי הביטחון הלאומי;

איראן ב'יום שאחרי';

תשתיות לאומיות ועורף צבאי;

בחינת תפיסת ההכרעה וההרתעה של צה"ל.

מרכז המחקר של המכללה לביטחון לאומי, צה"ל
מחנה דיין, גלילות, ד"צ 02624, צה"ל
טל': 03-7607335, דוא"ל: navag@indc.org.il

צבא ההגנה לישראל, המכללה לביטחון לאומי

מפקד המכללות: אלוף יוסי בידץ

המדריך הראשי: אלוף משנה איציק כהן

סגל המדריכים: אלוף משנה אורן גוטר, מר גיא תירוש, מר זאב בוקר, ניצב
משנה גדעון מור, ד"ר רדא מנצור

עמיתי המחקר: גבי מירב צפרי-אודיז, סגן אלוף ערן אורטל

'עשתונות'* - במה למחשבות ורעיונות היא סדרה עיתית הרואה אור במסגרת מרכז המחקר של המכללה לביטחון לאומי. הדברים המובאים בה נועדו להביא לקהילת הביטחון הלאומי, מחשבות, תפיסות ורעיונות רעננים וחדשניים בנושאים הרלבנטיים לה. קהילת העוסקים בביטחון לאומי מוזמנת להרהר ולערער אחר הדברים. אנו חותרים לשיח מאתגר, פתוח וביקורתי, מתוך אמונה ששיח כזה יחדד את עשתונותינו - לבל נאבדם.

*במקרה של אובדן, נא לפנות לגורמים המוסמכים.

עֶשְׂתוֹן ז' (מן עשת; מצוי בספרות בעיקר בריבוי) עֶשְׂתוֹנוֹת, עֶשְׂתוֹנִים - מחשבות, רעיונות. "כי רבים עשתוני בני אדם" (בן-סירא ג כב); "ורחקו מאד מחשבות איש מעוז עשתונותיו" (אברהם אבן-עזרא, א 192); "עיניו מפליגות בחלומות וברעיונות עשתונות שונים" (הזו, צל, 120); "אבדו עשתונותיו" (שאל מתהילים קמו ד): נבוך, התבלבל.
(מילון אבן-שושן)

